

मेधातिथिः काण्वः। (प्रतिदैवतं ऋतुसहितं) १ इन्द्रः, २ मरुतः, ३ त्वष्टा, ४ अग्निः, ५ इन्द्रः, ६ मित्रावरुणौ, ७-१० द्रविणोदा, ११ अश्विनौ, १२ अग्निः। गायत्री

इन्द्र सोमं पिब ऋतुना त्वा विशन्तिवन्दवः। मत्सरासस्तदोक्सः॥ १ ॥०१५ ॥०१

इन्द्र- मनोबलाधिदैवत इन्द्रियवशीकर। ऋतुना- उचितकाले। आत्मावरणवृत्रनाशनकाले इत्यर्थः। सोमम्- रसम्। वीर्यरसमित्यर्थः। पिब- अनुभव। यद्यपि रसो मूलत एक एव तथापि ऋतूननुसृत्य तद्रसे विविधाः प्रणाल्यो दृश्यन्ते। अस्माकमुपासनसंपन्नजीवने यद्यत्काले अस्मद्धृद्भूताः या या द्योतनशक्तयः रसमनुभवितुमर्हन्ति तत्तत्काले तत्तद्रसानुभव एव उचितः। तस्मात् कालस्य मुख्यत्वमुपासने। ऋतुः कालाधिदेवता। मत्सरासः- तृप्तिभूताः। मद तृप्तियोगे। तदोक्सः- स्वस्मिन्नेव स्थिताः। इन्दवः- क्लेदनकराः। उन्दी क्लेदने। हृदयस्पर्शिन इति ध्वन्यते। त्वा- भवन्तम्। विशन्तु- प्रविशन्तु॥१॥

मरुतः पिबत ऋतुना पोत्राद्यज्ञं पुनीतन। यूयं हि षा सुदानवः॥ १ ॥०१५ ॥०२

मरुतः- इन्द्रसहकारिप्राणविशेषाः। ऋतुना- उचितकाले। वृत्रपिहितज्ञानवेदनकाले। पोत्रात्- पोता शोधकः। शोधकः पवमानसोम एव। तस्य त्राणभूतकलशः पोत्रम्। तस्मात्। इत्याधिभौतिकम्। रसोपलब्धिस्थानादित्याध्यात्मिकम्। पिबत- तृप्तिरसमनुभवत। यज्ञम्- देवपूजां सङ्गतिकरणं दानं वा। पुनीतन- शोधयत। यूयम्। सुदानवः- शोभनदायकाः। स्थ- भवथ॥२॥

अभि यज्ञं गृणीहि नो ग्रावो नेष्ट पिब ऋतुना। त्वं हि रत्नधा असि॥ १ ॥०१५ ॥०३

अभि- अभितः । नः- अस्माकम् । यज्ञम्- देवपूजां सङ्गतिकरणं दानम् । गृणीहि- प्रशंस । गृ शब्दे ।
नेष्टः- यज्ञनेतः । ग्रावः- पत्नीसहित । ग्राशब्दः स्त्रयर्थे प्रयुक्त इति यास्काभिप्रायः । ऋतुना-
यथोचितकाले यज्ञसमये । पिब- शान्तरसमनुभव । त्वम्- भवान् । रत्नधाः- रमणीयभावनाधारकः ।
असि- भवति ॥३॥

अग्ने देवाँ इहा वह सादया योनिषु त्रिषु । परि भूष पिब ऋतुना ॥ १ ॥०१५ ॥०४

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । देवान्- द्योतनशक्तीः । इह- अत्र । आ वह- प्रापय । त्रिषु योनिषु-
भूर्भुवःसुवल्लोकेषु । अन्नप्राणमनःसु । सादय- स्थापय । परि- परितः । भूष- मण्डय । ऋतुना-
उचितकाले । देवानयनकाले । पिब- उत्साहरसमनुभव ॥४॥

ब्राह्मणादिन्द्र राधसः पिबा सोममृत्तूरनु । तवेद्धि सख्यमस्तृतम् ॥ १ ॥०१५ ॥०५

इन्द्र- ऐश्वर्याधिदैवत । ब्राह्मणात्- मन्त्रभूतात् । ब्रह्मवर्चसो वा । राधसः- संसिद्धेः । राध संसिद्धौ
ऋतूननु- उचितकालाननुसृत्य । सोमम्- सर्व रसम् । पिब- अनुभव । तव- भवतः । इत्- एव ।
सख्यम्- सौहृदम् । अस्तृतम्- अहिंसितन्नम् ॥५॥

युवं दक्षं धृतव्रत मित्रावरुण दूळभम् । ऋतुना यज्ञमाशाथे ॥ १ ॥०१५ ॥०६

धृतव्रत- नियतिधारिण्यौ । मित्रावरुण- स्नेहर्ताधिदैवते । दक्षम्- समर्थं वर्धमानं वा । दुळभम्-
दुर्लभम् । यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणं वा । युवम्- युवाम् । ऋतुना- उचितकाले ।
श्रद्धोदयकाले इत्यर्थः । आशाथे- व्याप्तुथः । अशू व्याप्तौ ॥६॥

द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे । यज्ञेषु देवमीळते ॥ १ ॥०१५ ॥०७

द्रविणोदाः- संप्रदायकाः। द्रविणसः- संप्रदानार्थं संपदिच्छवः। अध्वरे- अहिंसाभूतकर्माणि। नजस्तद्विरोधित्वात् सर्वभूतहितकर्मणीति भावः। ग्रावहस्तासः- सोमाभिषवसाधनपाषाणहस्ता इत्याधिभौतिके। ग्रावाणो रसोपलब्धिस्थानस्य प्रतीकाः। तद्धारिण इत्याध्यात्मिके। यज्ञेषु- सङ्गतिकरणेषु पूजायां दाने च। देवम्- द्योतकम्। ईळते- मन्त्रैः स्तुवन्ति। ईड स्तुतौ ॥७॥

द्रविणोदा ददातु नो वसूनि यानि शृण्वरे। देवेषु ता वनामहे ॥ १ ॥०१५ ॥०८

यानि। वसूनि- स्थितिनिबन्धकभावनानि। वसु स्तम्भे। शृण्वरे- चिदाकाशे इन्द्रियातीते श्रूयन्ते। अनुभूयन्ते। तानि। नः- अस्माकम्। द्रविणोदाः- संप्रदायकः। ददातु। ता- तानि। देवेषु- द्योतनशक्तिषु इन्द्रावरुणादिषु। वनामहे- संभजामः। वन संभक्तौ ॥८॥

द्रविणोदाः पिपीषति जुहोत प्र च तिष्ठत। नेष्टुभिर्भिरिष्यत ॥ १ ॥०१५ ॥०९

द्रविणोदाः- संप्रदायको देवः। नेष्टात्- नेतुरुपासकात्। पिपीषति- रसमनुभवितुमिच्छति। प्र- प्रकर्षेण। जुहोत- वेदिस्थानग्नये हव्यदानं कुरुत। चित्तस्थसर्वभूतहितकृतवे भावनादानं कर्मदानं वा कुरुत। तिष्ठत- तस्मिन्नेव उपासने तिष्ठतेत्यर्थः। ऋतुभिः- भिन्नभिन्नकालाननुसृत्य। इष्यत- तदेवोपासनमिच्छत। इष इच्छायाम् ॥९॥

यत्त्वा तुरीयमृतुभिर्द्रविणोदो यजामहे। अध स्मा नो ददिर्भेव ॥ १ ॥०१५ ॥१०

द्रविणोदः- हे संप्रदायक देव। यत्- यस्मात् कारणात्। तुरीयम्- चतुर्थम्। जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यतीतसमाधिगं वा। भूर्भुवःसुवर्विशिष्टं वा। यजामहे- उपास्महे। अध- तस्मात् कारणात्। नः- अस्माकम्। ददिः- तदायकः। भव स्म- अवश्यं भव ॥१०॥

अश्विना पिबतं मधु दीद्यग्नी शुचिव्रता। ऋतुना यज्ञवाहसा ॥ १ ॥०१५ ॥११

दीद्यग्नी- दीप्यमानाग्निसंपन्नौ । सर्वभूतहितरत्युद्धूतसङ्कल्पसंपन्नाविति भावः । शुचिव्रता-
शुद्धनियतिपालकौ । यज्ञवाहसा- सङ्गतिकरणपूजादाननिर्वाहकौ । अश्विना- श्वासप्रश्वासयोः
आधारभूतप्राणापानवशीकरणशक्ती । ऋतुना- उचितकाले प्राणोपासनकाले । मधु- मधुरं
प्राणसान्त्वनरसम् । पिबतम्- अनुभवतम् ॥११॥

गार्हपत्येन सन्त्य ऋतुना यज्ञनीरसि । देवान्देवयते यज ॥ १ ॥०१५॥१२

सन्त्य- दातः । षणु दाने । यज्ञनीः- यज्ञनेता । असि- भवसि । गार्हपत्येन- कुटुम्बपालकेन ।
ऋतुना- समयेन । देवयते- देवेच्छवे । देवान्- द्योतनशक्तीः । यज- उपास्व ॥१२॥